

Chronicle

Český stylistik Karel Hausenblas sedmdesátiletý

JANA HOFFMANNOVÁ
(Praha)

Jedním z úkolů tohoto nového časopisu stejně bude i připomínat hlavní představitele, inspirující osobnosti vývoje stylistiky v této oblasti. Připomeňme zde tedy – při příležitosti jeho blížících se 70. narozenin – i osobnost jednoho z nejvýraznějších reprezentantů české stylistiky a celé české lingvistiky posledních desetiletí, profesora Karla Hausenblase (nar. 16. 11. 1923), který převážnou část dlouhého období své vědecké práce spojil s pedagogickým působením na filozofické fakultě pražské Karlovy univerzity.

Kromě široce chápané stylistiky, která se stala jeho badatelskou doménou, zasáhl K. Hausenblas – vždy s příznačnou invencí, originalitou myšlenek a napadů – i do řady dalších oborů jazykovědy. V době svého působení v akademickém Ústavu pro jazyk český se např. účastnil práce na velkém kolektivním díle o tvoření slov (v týmu vedeném M. Dokulilem), věnoval pozornost i morfologii a problematice některých slovních druhů, zvláště těch, které obvykle nestojí v popředí zájmu (specifika některých zájmen, předložek, spojek; netradiční zpracování číslovek pro 2. díl akademické *Mluvnice češtiny* z r. 1986); přístup morfologický i syntaktický, pohled synchronní i diachronní spojil v monografii *Vývoj předmětového genitivu v češtině* (1958). Česká syntax získala jeho zásluhou řadu prací, dnes již v nejlepším slova smyslu klasických, jako je stat *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování* (z r. 1958), nebo nový výklad slovesné kategorie výsledného stavu v dnešní češtině (typ *mám uklizeno, dostal jsem přidáno* stat z r. 1963). Svým dílem

často souzněl s nejprogresivnějšími tendencemi světová jazykovědy v určité době, nebo je dokonce anticipoval: takovou povahu má např. i jeho výzva ke studiu syntaxe běžně mluvených projevů z r. 1962, která k dosavadním syntaktickým analýzám v rámci výzkumu českých a moravských dialektů přidává snahu o poznání mluvené syntaxe orientovanou spíše etnometodologicky, v duchu tehdy sotva vznikající analýzy diskursu, „konverzační analýzy“. A jak dokazují názvy statí z pozdějších let (např. *Gramatická syntax v textu, Od syntaxe ke stavbě textu*), prosadil právě K. Hausenblas v české lingvistice i určitý přesun pozornosti k syntaxi nadvětné; měl také zásadní koncepční i autorsky podíl na části *Textová syntax* ve 3. dílu akademické *Mluvnice češtiny*, 1987.

V určité etapě své dráhy se věnoval K. Hausenblas i práci lexikologické a lexikografické, mj. účasti na dosud nejuplnějším a nejvyužívanějším, nedávno znovu vydaném zachycení slovní zásoby současné spisovné češtiny – na čtyřsvazkovém *Slovníku spisovného jazyka českého*; intenzívně se zajímal i o odbornou terminologii, v souladu se svým dominantním zaměřením však zkoumal především způsoby zapojování termínů do výstavby odborného textu. Konečně už bezprostřední doprovod (nebo součást) jubilantových zájmů stylistických, tvoří soustavná celoživotní práce v oblasti jazykové kultury, teorie spisovného jazyka, jeho normy a kodifikace, rozvrstvení národního jazyka. V mnoha statích z různých období (např. *Kultura jazykového komunikování*, 1979; *O kulturu řeči*, 1991; aj.) položil důraz 1) na rozlišení kultury **jazyka** (jako souboru prostředků) a **řeči** (komunikace, komunikování, dorozumívání), a 2) na distinkci kultury, resp. *kultivovanosti* (jako dosaženého stavu) a *kultivování* jazyka i řeči (jako permanentního procesu); a v souladu se svou stále sílící orientací na text, promluvu, parole se celou vahou své osobnosti zasazoval zejména o zvýšení kultury i o promyšlené kultivování české **řeči** (ve škole, v hromadných sdělovacích prostředcích i jinde).

Vysoká teoretická úroveň prací K. Hausenblase je nerozlučně spjata s živým zájmem o jazykový život národa a jeho jednotlivých vrstev a skupin, je živěna sepětím se současnou komunikací a jejími konkrétními projevy; proto věnoval tolik času a úsilí práci popularizační (rozhlasové přednášky, podíl na souborech jazykových koutků, na publikacích *Kapitoly z praktické stylistiky, O češtině pro Čechy, Kultura českého jazyka, Čeština všední i nevšední, Čeština za školou*; vedení Kruhu přátel českého jazyka) i práci směřující ke zdokonalení výuky českého jazyka ve škole. Je spoluautorem řady učebnic češtiny pro různé stupně a typy škol, školních příruček pro komplexní jazykové rozborů atd.; ostatně choulostivý a metodologicky závažný problém rozborů ve škole (at už jde o rozbor věty, textu či básně, uměleckého díla) poutá jeho pozornost trvale a K. Hausenblas

se k němu opakovaně vyslovuje (srov. např. příznačné názvy statí *Pryč s rozbory básní?* z r. 1964 nebo *Větný rozbor, nebo nalepování vinětek?* z r. 1966). Jako vynikající vysokoškolský pedagog, věnující vždy výchově svých posluchačů a jejich prvním odborným textům a badatelským pokusům prakticky neomezené množství času a pozornosti, dokázal v řadě svých žáků vzbudit trvalý zájem o obor a účinně jim pomohl, aby si v lingvistickém výzkumu našli svou cestu a své místo.

V tomto jubilejním medailónku jsem vlastně chtěla – v souladu s názvem a posláním našeho časopisu – věnovat pozornost významu K. Hausenblase pro českou, slovanskou, světovou stylistiku, a jeho zásahy do ostatních oblastí lingvistiky jsem hodlala „nechat stranou“; i jejich globální výčet, i nejstručnější zmínka o nich však nabyla nezamýšleného rozsahu a jistě přesvědčivě vypovídá o životní aktivitě i šíři pracovního záběru jubilanta, Aspoň nyní už se tedy soustředme jeho na „parádní“ disciplínu – stylistiku. Jako žák hlavních představitelů pražské lingvistické školy B. Havránka a J. Mukařovského (ale i V. Skaličky a dalších) si přirozeně osvojil a dále rozvíjel cenný myšlenkový odkaz pražského strukturalismu, zvláště na půdě funkční stylistiky. V nedávné stati s názvem *Jak pracoval J. Mukařovský s pojmem sloh (styl)?* K. Hausenblas sám výstižně ukázal, jak se jeho vlastní široké pojetí slohu liší od užšího pojetí jeho velkého učitele: neomezuje styl pouze na jazykovou výstavbu, jazykové roviny textu (při zkoumání výstavby komunikátu obrací pozornost i na prostředky tematické, textové, kompoziční resp. tektonické, i na schémata výstavby celých komunikátů); na rozdíl od J. Mukařovského, který se při hledání integračního principu výstavby literárních textů pohyboval hlavně v oblasti **sémantiky** a konstituoval jako stěžejní pojem “sémantické gesto”, pokládá Hausenblas právě styl za integrační princip textového celku, tj. výstavby významové i tvarové, formální (tedy styl obecně chápaný, který vedle funkce integrační plní i funkci charakterizační, estetickou a sémantickou); a vedle stylu jediného textu a individuálního slohu autorského přiděluje Hausenblas ve své teorii pevné a závažné místo stylům interindividuálním, normovaným. Tento svůj přínos česke stylistice autor postupně rozvíjel ve statích, o jejichž vysokých koncepcích, o jejichž vysokých koncepčních ambicích svědčí už názvy (např., *K základním pojmům jazykové stylistiky*, 1955. *Základní okruhy stylistické problematiky – K systematické ve stylistice*, 1963), Právě on je také nepochybně povolán i k bilancujícím, hodnotícím pohledům na dění v české stylistice ve statích *Práce V. Mathesia o stylu a česká stylistika v uplynulém čtvrtstoletí* (1970), *Výklad vztahů mezi stylem a jazykem v české*

jazykovědě 1. poloviny 20. století (1983) nebo *Situace stylistiky, její koncepce a aktuální úkoly* (1987).

Vedle těchto statí koncepčních a shrnujících je však význam stylistického díla K. Hausenblase založen především na řadě příspěvků, které pronikavě osvětlují jednotlivé jevy ze stylistické sféry a představují jejich vybroušené monografie. Sem patří např. články *O pojetí kompozice* (1969), *Krátká úvaha na téma „téma“* (1969), *Stylizace v promluvě* (1970; tyto a další statí vyšly souborně v publikaci *Výstavba jazykových projevů a styl* (1972), *Explicitnost a implicitnost jazykového vyjadřování* (1972), *Učební styl v soustavě stylů funkčních* (1972), *Vysoký – střední – nízký styl a diferenciacíe stylů dnes* (1973), *Komplexní a simplexní styly* (1973) aj.

Jak už bylo naznačeno, vedle autorovo široké pojetí stylu k tomu, že nesleduje pouze ráz, způsob jazykové výstavby textu, ale analyzuje celkovou výstavbu komunikátu; tak se v jeho chápání stylistika přirozeně sblíží s teorií textu, textovou lingvistikou, teorií verbální komunikace, jejichž snahy a výsledky nezlídka předjímal. Stačí opět uvést příznačné názvy statí, v nichž se nikoli náhodou objevují pojmy-termíny *text, komunikát, komunikace, diskurs* (série těchto statí začíná už v I. polovině 60. let!): *On the characterization and classification of discourses* (1964), *Über die Bedeutung sprachlicher Einheiten und Texte* (1966), *Výstavba slovesných komunikátů a stylistika* (1968), *K základním pojmům v oblasti řečové(verbální) komunikace* (1973), *Utváření stylu v textu* (1973), *Zu einigen Grundfragen der Texttheorie* (1977), *Text, komunikáty a jejich komplexy – Zamyšlení pojmoslovné* (1984), *Zu den Prinzipien des Textaufbaus oder: Text ohne Stil?* (1985). Některé z těchto prací byly uveřejněny ve světových jazycích a přinesly autorovi zasloužený ohlas v širokém mezinárodním kontextu. Jeho stylistická teorie se takto otvírá do stále větší šíře, přesahuje oblast verbální komunikace a ústí až do obecné teorie stylu, zahrnující celou oblast lidských výkonů a výtvorů, k nimž dochází v interindividuálním kontaktu.

Intenzivní zaujetí stylistikou a teorií textu u tak zasvěceného znalce a milovníka umění, jakým je K. Hausenblas, přirozeně vedlo i k zájmu o textovou výstavbu, styl, jazyk literárních děl. V jeho bibliografii lze opět sledovat řadu prací takto zaměřených, která začíná už ranou studií *O jazyce poesie Wolkerovy* (1954); někteří čeští autoři jsou předmětem jeho dlouhodobé, soustavné pozornosti (např. Karel Poláček – viz naposledy *Několik poznámek k výkladu Poláčkových textů*, 1992). V návaznosti na teorii J. Mukařovského propracovával mj. pojem sémantických kontextů v literárním textu, tj. entit vznikajících významovou spojitostí částí textu nad průběžným lineárním větým kontextem (srov. stat *Sémantické kontexty v*

básnickém díle, 1968). Z konkrétních významových kontextů se zaměřil zejména na některé:

- možné způsoby a prostředky konstituování významového kontextu času a zvláště prostoru i metody jejich analýzy ukázal v rozsáhlé studii *Zobrazení prostoru v Máchově Máji* (1967), která představuje další originální příspěvek k poznání díla K. H. Máchy;

- věnoval pozornost výstavbě kontextu postavy v prozaickém textu a vůbec problematice subjektů (*Subjekty v promluvě*, 1971); ukázal význam rozlišení subjektů reálných a vnitrotextových zvláště v případě literární komunikace (tento problém pak dále rozpracovala žákyně a spolupracovnice K. Hausenblase A. Macurová);

- objevil pro českou stylistiku a teorii textu závažnou problematiku stylizace komunikačních jevů v textu (sekundární komunikace; metařeči, metatextu, meta-komunikace. . .) a ukázal podíl těchto jevů na modelování subjektů v textu, na celkové sémantice a stylu textu, na výstavbě jeho smyslu. Řada jeho příspěvků k této problematice je založena na interpretaci díla Jana Nerudy, jehož *Povídky malostranské* znamenají pro K. Hausenblase doslova badatelské uhranutí.

Hausenblasovy práce věnované stylu uměleckých textů jsou ukázkou citlivého a metodologicky promyšleného pohybu na nejisté půdě mezi lingvistikou a literární vědou a jsou prostředkem začlenění současné české lingvistiky do bohatých interdisciplinárních souvislostí; pomáhají sblížit lingvistickou stylistiku s poetikou, estetikou, vědami o umění, sémiotikou atd.

V časopise zaměřeném do značné míry slavisticky nemůžeme opomenout aspoň stručnou zmínku o slavistických zájmech Karla Hausenblase. Školením rusista, věnoval vždy živou pozornost teorii a praxi překladu (zvláště právě překladům z ruštiny); redigoval překladatelský časopis „Dialog” a připravil pro tisk druhé, rozšířené vydání knihy J. Levého *Umění překladu* (1983). Právě do sféry slovanské, komparativní stylistiky směřují větinou jeho pravidelné referáty na mezinárodních sjezdech slavistů (od r. 1963); dlouhodobě se účastnil také práce různých komisí Mezinárodního komitétu slavistů.

Veškerá vystoupení K. Hausenblase ve vědeckém životě – slovem i písmem – prozrazují jeho mimořádné formulační schopnosti; i nepřipravené diskusní příspěvky vždy přesně postihují podstatu věci a přitom vynikají estetickou hodnotou, poutavostí, osobitostí vyjádření. Bylo by možno litovat, že jsme se od tohoto skvělého stylisty i stylistika nedočkali velkého kompendia, systematického zpracování české stylistiky; ale pravděpodobně řadou svých textů (od rozsáhlých studií po drobné glosy), diskusních projevů, ústních komentářů i osobních sdělení

Stylistyka II

a v neposlední řadě vedením svých seminářů přinesl a stále přináší nám všem nesrovnatelně více. Lze si jen přát, aby v tom mohl pokračovat co nejdéle.

(Úplná bibliografie prací K. Hausenblase za léta 1947-1986, sestavená jeho žákem P. Marešem, vyšla ve sborníku „Slavica Pragensia 26, Acta Universitatis Carolinae, Philologica 4-5”, Praha 1987, s. 161-173.)